

Золотий жук

КУПИТИ

Едгар Аллан По (1809–1849) — класик американської літератури, людина яскравого таланту і трагічної долі.

Відомий насамперед як автор загадкових і «страшних» оповідань, вважається також засновником детективного жанру, а окремі його твори містять ознаки наукової фантастики, історій жахів та «фентезі».

До збірки «Золотий жук», окрім відомих, увійшли п'ять оповідань, вперше перекладених українською.

Едгар Алан По

ЗОЛОТИЙ ЖУК

Едгар Аллан По

ЗОЛОТИЙ ЖУК

Оповідання
Переклад з англійської

Перекладено за виданням:
Е. А. Пое. The complete tales and poems. Penguin Books Ltd,
Harmondsworth, Middlesex, England, 1984.

Переклад з англійської
Ілюстрації *Гаррі Кларка*

ISBN 978-966-10-7447-6

Едгар Аллан По (1809–1849) — класик американської літератури, людина яскравого таланту і трагічної долі. Відомий насамперед як автор загадкових і «страшних» оповідань, вважається також засновником детективного жанру, а окремі його твори містять ознаки наукової фантастики, історій жахів та «фентезі». До збірки «Золотий жук», окрім відомих, увійшли п'ять оповідань, вперше перекладених українською.

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу видавця.*

Навчальна книга — Богдан, просп. С. Бандери, 34а,
м. Тернопіль, 46002, тел./факс (0352) 52-06-07; 52-05-48
office@bohdan-books.com www.bohdan-books.com

Збут: (0352) 43-00-46, (050) 338-45-20
Книга поштою: (0352) 51-97-97, (067) 350-18-70, (066) 727-17-62
mail@bohdan-books.com
м. Київ: (044) 296-89-56; (095) 808-32-79, nk-bogdan@ukr.net

БАЛАЧКА З МУМІЄЮ¹

Учорашній наш симпозіум виявився занадто обтяжливим для моїх нервів. Розболілася голова, мене так і хилило до сну. Тож замість вийти на вулицю та десь згаяти вечір, як я замірявся, мені спало на думку підвечеряти трішки і — на боковеньку.

Вечеря, звісно ж, щонайлегша. Я страшенний любитель грінок із сиром. Але навіть їх більше фунта не щоразу з'їси одним нападом. А втім, де один фунт, там може бути й два — чом би й ні? Вагомих заперечень немає. А між двома й трьома тільки й різниці, що сама формальність — число. Замахнувся я чи не на чотири. Дружина моя стверджує: п'ять! Але, я певен, вона переплутала дві зовсім різні речі. Цифру п'ять як таку я й сам залюбки визнаю, але в цьому випадку вона могла стосуватися хіба до п'яти пляшок чорного портеру, адже без такої приправи грінки з сиром ну ніяк не йдуть.

Покінчивши отак зі своєю скромною трапезою, я надяг нічного ковпака і, сподіваючись солодко поспочивати аж до полудня, прихилив голову до подушки, а що совість маю чисту-чистісіньку, то й поринув одразу в глибокий сон. Та хіба коли збувалися людські надії? Не встиг я хропнути двічі чи тричі, як шалено задзеленчав дзвінок надвірних дверей, а затим ще й нетерпляче загупало дверним молотком, від чого я тут-таки й прокинувся. А наступної хвилини, поки я все ще продирав очі, дружина тицьнула мені під самий ніс цидулку — від мого давнього друга доктора Трулюлюліса. Ось що він мені писав:

«Неодмінно приходьте до мене, дорогий мій добрий друже, як тільки отримаєте від мене цю записку. Приходьте й розділіть нашу радість. Нарешті я, завдяки наполегливості й дипломатії, домігся від дирекції Міського музею згоди на обстеження мумії — ви знаєте якої. Мені дозволено розповісти її та зробити, при бажанні, розтин. Присутні будуть лише кілька друзів і ви, звісно, в тім числі. Мумія вже у мене вдома, і ми почнемо розкутувати її сьогодні об одинадцятій вечора.

Завжди ваш
Трулюлюліс»

Дочитавши до слова «Трулюлюліс», я відчув, що цілковито прокинувся, мов і не спав. Захоплено вискочив я з ліжка, перекидаючи

все на своєму шляху, одягся зі швидкістю просто дивовижною і прожогом кинувся до лікарєвого дому.

Там я застав ціле товариство, що нетерпляче очікувало мого прибуття. Мумія лежала розпростерта на обідньому столі, тож, щойно я ввійшов, як розпочали обстеження.

Це була одна з двох мумій, що їх кілька років тому привіз кузен Трулюлюліса, капітан Шабельтас, із Лівійського нагір'я, де він їх знайшов у похованні біля Елейтіаса, на чималенько миль угору по Нілу. Тамтешні печери хоч і не такі величні, як фіванські гробівці, зате значно цікавіші, бо в них незрівнянно більше зображень, що проливають світло на життя й побут давніх єгиптян. Камера, з якої взято наш зразок, за словами Шабельтаса, особливо рясніла такими зображеннями — стіни її всуціль були покриті фресками та барельєфами, тоді як статуї, вази й розкішна мозаїка свідчили про неабияке багатство небіжчика.

Дорогоцінну знахідку передано музеєві в тому самому вигляді, в якому вона вперше потрапила на очі капітанові Шабельтасу, — себто саркофага не відкривали. І так він простояв вісім років, доступний лише зовнішньому оглядові публіки. Отож, у нашому розпорядженні була нині цілісінька, нечіпана мумія, і ті, хто тямить, як рідко сягають наших берегів непопсовані пам'ятки старовини, збагнуть одразу, що ми мали цілковите право привітати себе з такою удачею.

Підійшовши до столу, я побачив велику скриню чи то ящик, мало не семи футів завдовжки, близько трьох завширшки і заввишки футів два з половиною. Саркофаг мав обриси правильного овалу, а не звужувався до одного кінця, мов труна. Матеріал, з якого його зроблено, видався нам спочатку деревом сикомори (platanus), та коли зробили розріз, з'ясувалося, що то картон чи, точніше, papier maché з папірису. Зовні його рясно прикрашали малюнки — сцени похоронів та інші печальні сюжети, поміж яких і прямо, і навкіс, і як тільки можливо повторювались однакові ієрогліфічні письмена, що означали, безперечно, ім'я покійного. На щастя, серед нас був містер Гліддон, і він без труднощів розшифрував той напис: був він зроблений простим фонетичним письмом і читався як одне слово — Невтуепохус.

Нелегко було нам розкривати зовнішню оболонку так, щоб її не пошкодити; тільки ж ми нарешті з цим упорались, очам нашим явився

інший ящик, уже в формі домовини й значно менших розмірів, ніж зовнішній, але в усьому іншому — його точнісінька копія. Проміжок між ними був заповнений смолою, від чого трохи постраждали барви на внутрішньому ящику.

Відкривши і його (що вийшло у нас зовсім легко), ми натрапили на третього ящика, теж подібного до труни й відмінного від другого хіба що матеріалом, а то був кедр, і він досі пахтів своєрідним, притаманним цьому дереву ароматом. Ніякої щілини між другим і третім ящиком не було — стінки одного щільно прилягали до стінок другого.

Аж знявши третього ящика, ми виявили й дістали саме тіло. Ми сподівалися, що воно, як завжди в таких випадках, буде щільно сповите, мовби забинтоване, численними смугами тканини, але натомість побачили: мумію поміщено у своєрідний футляр із папірусу, покритий товстим шаром лаку, роззолочений і розмальований. Малюнки зображали всілякі гадані митарства душі та її зустрічі з розмаїтими божествами. Тут неодноразово повторювались одні й ті самі людські постаті — судячи з усього, портрети вже забальзамованих осіб. Від голови до ніг перпендикулярною колонкою біг напис, теж зроблений фонетичними ієрогліфами, який вказував ім'я та різні титули покійного, а також імена-титули його рідні.

Коли відкрилася шия мумії, ми побачили на ній разок із циліндричних скляних намистин, розмаїто забарвлених, і кожна зображала якесь божество чи то там скарабея, а посередині була крилата куля. Інше подібне намисто чи то пояс оперізувало талію.

Здерши папірус, ми виявили, що тіло чудово збереглося й ніби зовсім не тхнуло. Шкіра мала червонястий відтінок. Вона була пружна, гладенька й лискуча. Зуби й волосся були в доброму стані. Очі були начебто вийняті й замінені скляними, дуже, надивовижу гарними — наче живі! Тільки позирк їхній чогось був аж надто рішучий. Пальці й нігті були щедро визолочені.

Містер Гліддон висловив думку, що, судячи з червонястого забарвлення епідермісу, бальзамування виконано самими асфальтовими смолами. Одначе, коли з поверхні тіла зішкребли сталевим інструментом трохи порошкоподібної речовини й кинули

в полум'я, стала очевидною наявність камфори та інших запашних смол.

Ми дуже пильно обстежили тіло в пошуках отвору, через який видалено нутроці, але, на наше зачудування, нічого такого не виявили. Ніхто з присутніх тоді ще не знав, що цілісні чи то нерозтіяті мумії трапляються не так уже й рідко. Нам було відомо, що небіжчиків мозок виймали через ніс, а для видалення кишок робили надріз збоку живота, після чого трупа голили, мили й клали в ропу і лише згодом, через кілька тижнів, бралися, власне, до самого бальзамування. Так і не знайшовши надрізу, доктор Трулюлюліс заходився готувати свої хірургічні інструменти, аби почати розтин, але тут я похопився, що вже звернуло на третю годину ночі. Тож вирішили відкласти внутрішнє обстеження до наступного вечора і вже збиралися розійтися, коли це хтось запропонував один-два досліди з вольтовою батареєю.

Думка подіяти електрикою на мумію три- чи й чотиритисячолітнього віку була коли й не дуже розумна, то принаймні оригінальна, і ми всі ураз захопилися нею. На дев'ять десятих жартома і на одну десяту всерйоз ми установили в лікаревім кабінеті батарею, а тоді перенесли туди єгиптянина. Добряче поморочившись, ми зуміли оголити крайчик скроневого м'яза, що виявився значно менш закостеним, ніж решта мускулатури тіла, але, звісно, як ми й передбачали, від дотику дроту до нього той м'яз не показав ані найменшої гальванічної чутливості. Ця перша спроба видалась нам досить переконливою і, від щирого серця посміявшись з нашої дурості, ми вже стали прощатися, коли це мій погляд упав на очі мумії, і я враз остовпів. Бо з першого ж погляду завважив, що очні яблука, яким усі ми приписали скляну природу, хоч і привертав увагу їхній мовби дикий позирк, тепер були прикриті повіками, так що з-під них видніли тільки вузькі смужечки *tunica albuginea*².

Гучним скриком я привернув увагу товариства до цієї обставини, і всі ураз переконалися у моїй слухності.

Не можу сказати, щоб я був стурбований цим явищем, адже «стурбований» — це не зовсім те слово. Гадаю, що, коли б не портер, можна було би стверджувати, що мене трохи підвели нерви. Що ж до решти присутніх, то ніхто з них навіть не намагався приховати

найзвичайнісінький переляк. На доктора Трулюлюліса просто шкода було дивитися. Містер Гліддон зумів якимось побитом зробитися невидимим. А в містера Сілка Бакінгема, сподіваюсь, забракне хоробрості заперечувати, що він на всіх чотирьох порачкував під стіл. Одначе, коли минулося перше потрясіння, ми, звісна річ, рішуче заходилися коло подальших експериментів. Наші дії тепер були спрямовані проти великого пальця правої ноги. Зроблено надріз над зовнішньою *os sesamoideum pollicis pedis*³, і тим самим оголено корінь *musculus abductus*⁴. Знову налаштувавши батарею, ми подіяли струмом на розтятий нерв, — коли це мумія, ну геть тобі мов жива, спочатку зігнула праве коліно, підтягнувши ногу чи не до самого живота, а тоді, випроставши її, незбагненно дужим поштовхом так копнула доктора Трулюлюліса, що поважний медик вилетів, мов стріла з катапульти, через вікно на вулицю.

Ми всі *en masse*⁵ висипали надвір, аби підібрати понівечені останки жертви наукового завзяття, але мали щастя здібати на східцях його самого, що вертався в непоясненному поспіху, переповнений філософічним запалом дослідника й ще дужче, ніж спочатку, переконаний в необхідності ревно й старанно продовжити наші дослідди.

Саме за його вказівкою ми, не зволікаючи ні миті, зробили глибокий надріз на кінчику носа піддослідного суб'єкта, і лікар, міцно вхопившись, шалено притяг його в зіткнення з проводом.

Ефект — морально й фізично, в прямому й переносному значенні, — був електричний. По-перше, труп розплющив очі й часто-часто закліпав повіками, достоту містер Барнс у пантомімі; по-друге, він чхнув; по-третє — сів, по-четверте — потряс кулаком під носом доктора Трулюлюліса, і, по-п'яте, звернувшись до панів Гліддона та Бакінгема, адресував їм щонайщирішою єгиптянщиною отакі слова:

— Мушу сказати, панове, що ваше поводження мене прикро вразило й не менш образило. Ну, хай від доктора Трулюлюліса чогось кращого годі й сподіватися. Він просто куций гладкий дурень, і що вдієш, коли в нього тями катма. Я його жалію і — прощаю. Але ви, пане Гліддоне, й ви, Сілку, ви, стільки мандрувавши й живши у Єгипті, аж стали мовби вродженими єгиптянами, ви, кажу, проживши так довго серед нас, що розмовляєте єгипетською чи не так само добре, як пишете

своєю рідною мовою, ви, кого я завжди був схильний мати за вірних друзів мумій, — вже хто-хто, а ви, далебі, могли б повестися чемніше. От ви стоїте собі спокійнісінько збоку й спостерігаєте, як мене грубо кривдять. І що ж я можу про вас подумати при цьому? Що можу я сказати, коли ви дозволяєте кожному, кому не ліньки, знімати з мене мої саркофаги і вбрання в такому страшенно холодному кліматі? І, що найгірше, ви сприяєте й потураєте цьому жалюгідному куцому нахабі докторові Трулюлюлісу, який здумав тягати мене за носа. Що, питаю вас, можна про це сказати?

Ясна річ, природно було би припустити, що, почувши такі речі та ще й за таких обставин, ми всі кинулися тікати, або затіпалися в істериці, або ж гуртом помліли як один. Само собою напрошується, кажу, перше-ліпше з цих трьох припущень. І справді, хто б то подивувався, коли б ми повелись якимось так а чи й усіма згаданими способами. Слово честі, я й сам не знаю, як і чому з нами нічого такого не скоїлося. Але, можливо, причину слід шукати в так званому дусі віку, який діє за принципом «усе навпаки» і яким у наші дні пояснюють всілякі неможливі дурниці й протиріччя. А може, зрештою, річ тут у тім, що мумія трималась надто вже природно й невимушено, то й слова її прозвучали не так моторошно, як повинні були б. Так чи так, а одне ясно: жоден із нашого товариства не виказав якогось особливого трепету, ані визнав привселюдно, що подія вийшла за рамки звичайного.

Я, наприклад, анітрохи не здивувався і тільки відступив на крок, подалі від єгиптянського кулака. Доктор Трулюлюліс заклав руки до кишень своїх штанів і втупився у мумію, а тим часом бурякова барва залила йому обличчя. Містер Гліддон погладив свою бороду й поправив крохмального комірця. Містер Бакінгем похнюпився й поклав великого пальця правої руки в лівий кутик рота.

Якусь мить єгиптянин суворо дивився на нього, а тоді мовив глузливо:

— Чому ж ви не відповідаєте, пане Бакінгеме? Чи ви не розчули, про що я вас питав? Вийміть лишень пальця з рота!

При цьому містер Бакінгем ледь здригнувся, вийняв з лівого кутика рота великого пальця правої руки й тут-таки відшкодував завдану собі

втрату тим, що поклав великого пальця лівої руки у правий кутик вищезгаданого отвору.

Так і не добившись відповіді од містера Б., мумія зловтішно обернулася до містера Гліддона й тим самим безапеляційним тоном зажадала відповіді од нього.

І містер Гліддон дав вельми докладне пояснення розмовною єгипетською мовою. Коли б у наших американських друкарнях не було так кепсько з єгипетськими ієрогліфами, я з величезним задоволенням навів би отут, в оригіналі, всю його розчудесну орацію.

До речі, зауважу побіжно, що вся подальша бесіда з мумією велася розмовною єгиптянщиною через посередництво (це стосовно мене й інших недоосвічених членів нашого товариства) — через посередництво, значить, панів Гліддона й Бакінгема, які виступали в ролі перекладачів. Ці панове шпарили рідною мовою мумії з неповторною швидкістю та вправністю, та все ж я запримітив, що іноді (коли доводилось зачіпати речі й поняття винятково сучасні й для такого чужинця цілковито незнайомі) наші мандрівники вдавалися до наочних засобів. Містер Гліддон, наприклад, ніяк не міг розтлумачити єгиптянинові значення терміну «політика», поки не взяв вуглину й не накреслив на стіні суб'єктика з носом-бульбою, з продертими ліктями, який стоїть на пеньку, відставивши ліву ногу, викинувши вперед зціплену в кулак праву руку, закотивши очі до небес і роззявивши рота під кутом у дев'яносто градусів. Десь так само й містерові Бакінгему не вдавалося пояснити абсолютно сучасне поняття «гнилий ліберал», аж поки (на пораду доктора Трулюлюліса) він не зважився, геть побілівши на виду, добряче роззявити рота й показати розхитаного гнилого зуба, видалити якого смертельно боявся.

Само собою зрозуміло, що містер Гліддон розводився здебільшого про ту величезну користь, яку приносить науці розповивання й патрання мумій. Вибачившись принагідно за всі прикрі незручності, що могли бути завдані зосібна йому, окремо взятій мумії на ім'я Невтуепохус, він закінчив свою промову легеньким натяком (так, легеньким і делікатним, хоч і досить прозорим): мовляв, тепер, коли ці дрібнички з'ясовано, чи не пора б і продовжити обстеження. При цих словах доктор Трулюлюліс знову захопився за свої інструменти.

Щодо останньої пропозиції оратора, то у Невтуепохуса знайшлися певні заперечення ідейного плану, а от які саме — я не досить чітко збагнув; але він висловив задоволення складеними йому перепросинами, зліз зі столу й потиснув руки всім присутнім.

По закінченню цієї церемонії ми всі негайно заходилися відшкодовувати збитки, завдані нашому гостеві скальпелем. Зашили рану на скроні, забинтували ступню й наліпили на кінчик носа квадратний дюйм чорного пластиру.

Аж тоді ми звернули увагу на те, що граф (десь ніби такий був титул Невтуепохуса) колотиться дрібним дрожем, — безперечно, від холоду. Господар негайно подався до своєї гардеробної і незабаром повернувся, несучи моднячого чорного фрака (недавно від Дженнінгса), пару небесно-блакитних картатих панталонів зі шлейками, рожеву, в смужечку, chemise⁶, простору розцяцьковану камізельку, біле пальто-сак, ковіньку для прогулянок, циліндра без крисів, лаковані черевики, жовті замшеві рукавички, монокля, пару накладних бакенбардів і пишну краватку-каскад. Через певну різницю у зрості між графом і господарем (співвідношення десь два до одного) при вбиранні єгиптянина постали невеличкі труднощі, але якось-то все на нього нап'яли — можна сказати, одягли. Містер Гліддон узяв його попідручки й підвів до вигідного крісла біля каміна, а доктор Трулююліс тим часом подзвонив і звелів принести сигар та вина.

Розмова скоро пожвавилась. Звісна річ, усіх найбільше цікавив той досить-таки приголомшливий факт, що Невтуепохус виявився досі ще живим.

— Як на мене, — зауважив містер Бакінгем, — то вам давно вже годилося б померти.

— Та що ви! — вельми вражено відгукнувся граф. — Мені ж бо тільки трохи за сімсот! Батечко мій прожив тисячу й помер при доброму розумі.

Тут посипалися запитання й підрахунки, з допомогою яких з'ясовано, що гадана давність мумії добряче применшена. Насправді минуло п'ять тисяч п'ятдесят років ще й кілька місяців, відколи її покладено в елейтіаські катакомби.

— Але ж моє зауваження, — знову заговорив містер Бакінгем, — стосувалося зовсім не вашого віку на момент поховання. Я ладен

визнати, що ви ще порівняно молодий чоловік. Просто я мав на увазі той довжелезний відтинок часу, який, за вашим же власним признанням, ви пролежали в асфальтових смолах.

— У чому-чому? — перепитав граф.

— В асфальтових смолах! — несхитно наполягав містер Б.

— Ах, так! Здається, я здогадуюсь, що ви маєте на увазі. Воно, звісно, теж годиться — хоча в мій час ми нечасто вдавалися до чогось іншого, крім біхлориду ртуті, себто сулеми.

— Але ж ми ось чого ніяк не можемо втямити, — мовив доктор Трулюлюліс. — Як воно так сталося, що ви померли й поховані в Єгипті п'ять тисяч років тому, а тут сьогодні — живий-живісінький, розмовляєте з нами й вигляд у вас просто квітучий?

— Коли б я справді, як ви кажете, помер, — відповів граф, — то й досі, більш ніж напевне, був би мертвий. Бачу я, що ви й досі не вирости з пелюшок гальванізму й не вмієте того, що колись у нас вважалося звичайнісінькою справою. Так от, річ у тім, що я просто впав у каталептичний стан, і мої близькі вирішили, що я коли не вмер, то помру ось-ось, і хутенько мене забальзамували. Гадаю, вам відомий головний принцип бальзамування?

— Та, знаєте, не зовсім.

— О, розумію! Жалюгідна неосвіченість! Що ж, зараз не час заходити в подробиці, але одне необхідно сказати: власне, забальзамувати — означало у нас в Єгипті зупинити на невизначений строк у тваринному організмі абсолютно всі процеси. Я вживаю слово «тваринний» у щонайширшому розумінні, що включає не тільки фізичне, а й духовне, і вітальне буття. Повторюю: провідним принципом бальзамування у нас була миттєва й цілковита зупинка — відкладення на необмежений час — усіх тваринних функцій. Сказати б інакше, в якому стані людина перебувала в момент бальзамування, в такому вона й збережеться. А що я маю щастя бути Скарабеєвої крові, то мене забальзамували живого, як ви можете нині переконатися.

— Скарабеєвої крові? — вигукнув доктор Трулюлюліс.

— Атож. Скарабей був, так би мовити, спадковим гербом, емблемою одного вельми знатного й високого роду. Бути «Скарабеєвої крові»

означало просто належати до роду, знаком, гербом якого був Скарабей. Я висловлююсь фігурально.

— Але ж як це пов'язане з тим, що ви zostалися живі?

— Ну, знаєте, у нас в Єгипті завжди так велося, що перед бальзамуванням трупа видаляли нутроці й мозок. Тільки клан Скарабеїв не корився цьому звичаю. Тож коли б я не був Скарабей, позбувся б я нутроців та мізків, а без цього причандалля жити все-таки незручно.

— Зрозумівши це, — сказав містер Бакінгем, — я припускаю, що всі цілі мумії, які тільки трапляються нам, належать до роду Скарабеїв, чи не так?

— Поза всяким сумнівом.

— А я думав, — смиренно озвався містер Гліддон, — що Скарабей був одним із єгипетських богів.

— Із єгипетських — чого? — вигукнула мумія, зірвавшись на рівні ноги.

— Богів! — повторив славетний мандрівник.

— Пане Гліддоне, ви невимовно дивуєте мене отакою балачкою, — мовив граф, знову сідаючи в крісло. — Та жоден народ на землі ніколи не поклонявся більше, ніж одному божеству. Скарабей, ібіс і таке інше були для нас (як і всілякі подібні істоти для інших народів) лише символами, media², через яких ми поклонялися Творцеві, бо ж Він надто великий, аби до Нього зверталися просто, безпосередньо.

Запала пауза. Потім нитку розмови підхопив доктор Трулююліс.

— Чи ж слушно буде тоді припустити на основі ваших пояснень, — спитав він, — що в катакомбах понад Нілом можуть покоїтися й інші мумії Скарабеєвого коліна, котрі зберегли стан вітальності?

— Можете в цьому не сумніватися, — відказав граф. — Усі ж бо Скарабеї, випадково бальзамовані живцем, живі й по сьогодні. Ба навіть дехто з бальзамованих живцем зумисне, про кого забули подбати своєчасно виконавці духівниці, лежить, можливо, досі по гробівцях.

— Чи не були б ви такі ласкаві та не пояснили, що означає «бальзамовані живцем зумисне»? — попросив я.

— З великим задоволенням поясню, — відгукнувся Невтуепохус, неквапно розглянувши мене в монокль, адже це було перше запитання,

яке поставив йому особисто я. — З великим задоволенням! Пересічна тривалість людського життя в мій час була близько восьмисот літ. Украй рідко траплялось, коли не рахувати дуже надзвичайних випадків, що хтось помирав, не доживши до шестисотлітнього віку. Дехто примудрявся прожити більше десятка століть. Але природним строком життя вважалися вісімсот років. Коли відкрили принцип бальзамування, який я вам тільки-но виклав, наші філософи надумали, що можна б удовольнити похвальну людську допитливість і посприяти заодно розвитку науки, влаштувавши прожиття цього природного строку по частинах, із перервами. Для історії, наприклад, як показав досвід, такий спосіб життя просто необхідний. Скажімо, вчений-історик, сягнувши п'ятисотлітнього віку, напише з великим старанням велику книгу та й попросить, щоб його гарненько забальзамували, а в духівниці лишить сувору вказівку виконавцям оживити його, коли мине якийсь час: п'ять там чи шість сотень років. Повернувшись через отакий строк до життя, він неодмінно виявить, що з його великої праці зробили якийсь безладний цитатник, перетворивши її на літературну арену для зіткнення супротивних думок, здогадів та особистих поррахунків цілих зграй відчайдушно затятих коментаторів. Усі ці здогади, гади-перегади, що наповзли до книги під ім'ям «виправлень і додатків», до того заступили собою, спотворили й поглинули первісний текст, що автор мусить блукати з ліхтарем у пошуках свого твору. А знайшовши, переконується, що не варто було й шукати. Він сідає і все переписує заново, а до того ж святий обов'язок ученого-історика велить йому негайно, виходячи з власного досвіду й знання, внести поправки до новітніх легенд-уявлень про ту епоху, в яку він колись жив. Завдяки отакому самопереписуванню й поправкам живих свідків проминулих епох, до чого час від часу вдавалися цілі покоління мудреців, наша історія не виродилася у пусті побрехеньки.

— Перепрошую, — мовив тут доктор Трулюлюліс, лагідно кладучи долоню на руку єгиптянина. — Перепрошую, пане, але дозвольте мені урвати вас на хвилинку.

— Зробіть таку ласку, пане, — відказав граф, забираючи руку.

— Я тільки хотів поставити запитання, — сказав господар дому. — От ви згадали про виправлення, що їх вносили історики в перекази про

їхні епохи. Скажіть, пане, чи ж велику, в середньому, частку істини виявлено в тих кабалістичних дописах?

— У тих кабалістичних дописах, як ви цілком справедливо їх іменуєте, назагал виявляли точнісінько стільки правди, як і в історичних працях, що іще чекали переписування. Сказати б інакше, ні в сих, ні в тих книгах не знайти було жодного повідомлення, що не було б цілковито, в корені хибне.

— Позаяк, однак, ми допевнилися, — провадив доктор Трулюлюліс, — що від моменту вашого похорону проминуло принаймні п'ять тисяч літ, я вважаю, що у ваших хроніках, чи бодай переказах, були наявні досить чіткі відомості про найцікавішу для всього людства тему — про створення світу, адже воно сталося, як ви, звісно, знаєте, всього за десять сотень років до вас.

— Що-що... пане? — тільки й мовив граф Невтуепохус.

Медик повторив свою думку, але довелося чимало пояснити додатково, поки чужинець утямив, що й до чого. Нарешті він заговорив, із сумнівом хитаючи головою:

— Мушу зізнатись, це ваше повідомлення абсолютно нове для мене. В мої часи я не знав нікого, хто б дотримувався настільки химерного погляду, буцімто всесвіт (а чи цей світ, якщо вам так завгодно) взагалі мав колись якийсь початок. Пригадую, одного разу, але тільки одного, я чув щось віддалено на це схоже від одного багатомисного мудрагеля: він щось рік про походження людського роду, згадував і про того чоловіка, на ім'я, до речі, Адам, чи то Червона Глина, яке і ви вживаєте. Однак він уживав це ім'я в загальному, родовому розумінні, говорячи про самозародження з родючого ґрунту (як доти зародилися тисячі видів живих створінь) — про одночасне самозародження, кажу вам, п'яти людських орд на п'яти різних і майже однакових частинах земної кулі.

Тут усі ми, як один, знизали плечима, а дехто ще й значущо покрутив пальцем коло лоба. Містер Сілк Бакінгем, ковзнувши спочатку поглядом по потиличному горбку, а тоді по надбрівних дугах Невтуепохуса, сказав таке:

— Велика тривалість життя за вашого часу та ще ця поодинокі практика проживання його частинами, як ви нам це пояснили, мали б напевне привести до неабиякого розвитку й накопичення знань. Тож

я припускаю: той факт, що давні єгиптяни все ж помітно поступаються сучасним людям, надто ж американцям, у всіх досягненнях науки, ми мусимо пояснити переважаючою товщиною єгиптянського черепа.

— Знов же мушу признатися, — щонайлюб'язнішим тоном зауважив граф, — що й зараз не зовсім розумію вас. Чи не могли б ви пояснити мені, які саме досягнення вашої науки ви маєте на увазі?

Тут усі присутні заходилися хором і до найменших деталей викладати основні засади френології та перелічувати чудеса тваринного магнетизму.

Граф вислухав нас до кінця, а тоді розказав кілька анекдотів, з яких випливало, що, очевидно, прототипи наших Галля та Шпурцгайма процвітали й зів'яли в Єгипті так давно, що про них уже мало хто й пам'ятав, і що Месмерові маніпуляції — просто нікчемні фокуси, коли порівняти їх із справжніми чудесами фіванських savants⁸, адже ті вміли створювати блощиць та всяких інших подібних істот.

Тоді я спитав графа, чи вміли його співвітчизники вираховувати затемнення світил. Він досить зневажливо посміхнувся й відповів, що уміли.

Це мене трохи збило з пантелику, а тоді я як почав випитувати його, що він там іще тямить в астрономії, аж поки один із нашого товариства, хто досі й рота не розтуляв, шепнув мені на вухо, що по відомості цього штибу краще б я звернувся до Птолемея (не знаю такого, не чував) та ще до такого собі Плутарха з його «De facie lunae»⁹.

Тоді я став випитувати у мумії про запалювальні й збільшувальні скельця і взагалі про виробництво скла. Але не встиг я ще й договорити, як усе той самий мовчазний гість легенько торкнув мене за лікоть і попросив мене, бога ради, хоч краєчком ока зазирнути до Діодора Сицилійського. А граф замість відповіді лише поцікавився, чи маємо ми, сучасні люди, такі мікроскопи, що дозволяли би різьбити камеї, на кшталт єгипетських. Поки я розмірковував, що б йому такого на те сказати, наш малюк доктор Трулюлюліс кинув і свої, так би мовити, штани в жлукто.

— А гляньте на нашу архітектуру! — вигукнув він, на глибоке обурення обох мандрівників, які нишком і штовхали, й щипали його, та все дарма. — Подивіться, — натхненно заволав він, — на водограй

на Боулінг-Грін у Нью-Йорку! Чи, якщо ця споруда надто вже неозора, спогляньте, хоч на мить, наш Капітолій у Вашингтоні, федеральний округ Колумбія!

І наш добренький коротун-медик заходився щонайдокладніше перелічувати й змальовувати пречудесні лінії та пропорції згаданої споруди. Тільки в порталі, мовляв, налічується аж двадцять чотири колони п'яти футів у діаметрі й за десять футів одна від одної!

Граф відповів, що, на превеликий свій жаль, не може зараз пригадати точних цифр пропорцій жодної з чільних будівель міста Азнака, підвалини якого закладено ще в пітьмі часів, але руїни, в ту епоху, коли графа поховано, ще можна було бачити у величезній піщаній пустелі на захід од Фів. Одначе, коли вже мова зайшла про портали, він пам'ятає, що в одному з невеликих палаців у передмісті, званому Карнаком, був портал зі ста сорока чотирьох колон, кожна по тридцять сім футів в обіймищі й на відстані двадцяти п'яти футів одна від одної. Під'їзд до цього порталу з боку Нілу тягся на дві милі й прикрашений був сфінксами, статуями та обелісками заввишки по двадцять, шістдесят і сто футів. А сам палац (коли графа не зраджує пам'ять) мав дві милі у довжину й чи не сім — зокола. Стіни його і зовні, й всередині були щедро розмальовані ієрогліфами. Він не стане категорично стверджувати, ніби на цій площі можна було б побудувати п'ятдесят-шістдесят лікаревих капітоліїв, але, з другого боку, припускає, що сяк-так їх можна було б напхати туди штук двісті чи й триста. Зрештою, то ж була така собі, нічим не примітна, мала будівля. Одначе він, граф, не може не визнати оригінальності, величі й неповторності водограю на Боулінг-Грін, що його так яскраво змалював лікар. Нічого подібного, мусить він визнати, ніхто й ніколи не бачив не те що в Єгипті, а взагалі будь-де у світі.

Тут я запитав графа, що він може сказати про наші залізниці.

— Нічого особливого, — відказав він. На його думку, вони досить ненадійні, кепсько продумані й покладені абияк. І, звісно ж, їх ніяк не зрівняти з бездоганно рівними, прямими, оснащеними металевою колією широкими дорогами, по яких єгиптяни перевозили цілі храми й моноліти-обеліски по сто п'ятдесят футів заввишки.

Я похвалився нашими могутніми механічними двигунами.

Він погодився, що ми таки дещо тямимо у двигунах, але спитав, як би я зумів підняти й розташувати арки бодай на такій висоті, як у тому нікчемному палацику в Карнаку.

Цього запитання я вирішив за краще не розчутити й поцікавився, чи він чув узагалі про артезіанські колодязі. Але Невтуепохус тільки звів брови догори, а містер Гліддон почав мені шалено моргати й тихенько повідомив, що якраз недавно під час бурових робіт у пошуках води для Великої Оази інженери виявили давньоєгипетський артезіанський колодязь.

Тоді я йому про нашу сталь, але чужинець лише задер носа і спитав, чи можна нашою сталлю різати камінь, як от на їхніх обелісках, де всю різьбу виконано мідними різцями.

Це нас збило з пантелику настільки, що ми вирішили перемістити свої атаки в царину метафізики. Ми звеліли принести книгу під заголовком «Дайел» і звідти зачитали Невтуепохусові два чи три розділи, присвячені чомусь вельми туманному, що в Бостоні звуть «великим рухом» або ж «прогресом».

Граф на це мовив тільки, що в його дні «великих рухів» було — хоч греблю ними гати, а щодо «прогресу», то певний час він просто дихати не давав людині, але нікуди не прогресував та й десь його не стало.

Тоді ми заговорили про красу, велич і важливість демократії та зі шкіри пнулися, аби вкласти в голову графові правильне усвідомлення тих переваг, якими тішимося ми, маючи право голосувати *ad libitum*¹⁰ і не маючи над собою ніякого короля.

Наші слова його трохи зацікавили й навіть розважили. Коли ж ми замовкли, він сказав, що й у них у Єгипті, ще за сивезної давнини, якось було скоїлося щось вельми подібне. Тринадцять єгипетських провінцій з доброго дива надумались, що їм треба стати вільними-свобідними, аби дати великий взірець для всього людства. Зібрали вони докупити своїх мудреців, а ті склали щонайдоладнішу, яку тільки можна придумати, конституцію. Спочатку все йшло у них напрочуд добре, ото тільки що взяли вони собі за звичку дуже себе вихвалити. Справа, однак, скінчилася тим, що ці тринадцять провінцій об'єдналися з іншими п'ятнадцятьма чи й двадцятьма в одну деспотію, таку осоружну й нестерпну, якої й світ не знав.

Я спитав, як же звали того деспота-узурпатора.

Наскільки граф міг пригадати, ім'я йому було — Тлум.

Не знаючи, що на це сказати, я заговорив голосніше й висловив жаль із приводу того, що єгиптяни не знали пари.

Невтуепохус тільки подивився на мене дуже вражено, але не зронив і слова. А мовчазний пан зате добряче штурхонував мене ліктем під ребро й прошипів, що я вже й так достатньо показав своє невігластво та що невже я такий дурень заплішений і не чував, що сучасний паровий двигун походить від винаходу Герона, який дійшов до нас завдяки Соломонові де Ко.

Стало зрозуміло, що нам загрожує цілковита поразка, але тут, на щастя, на поміч нам знову прийшов доктор Трулюлюліс, що встиг зібрати думки докупити й попросив єгиптянина з'ясувати, чи могли б його співвітчизники серйозно змагатися з сучасними людьми в такому щонайважливішому питанні, як одяг.

При цьому граф опустив очі, ковзнув поглядом по шлейках своїх панталонів, тоді взяв одну з фалд фрака, підніс до обличчя й розглядав якусь хвилину. Нарешті він випустив ту фалду, й рот його дуже повільно розтягся від вуха до вуха; однак я не пригадую, щоб він хоч щось на те відповів.

Тож ми підбадьорились, і наш медик, із великою гідністю підступивши до мумії, зажадав, аби вона щиро, чесним словом аристократа визнала, чи вміли єгиптяни, хоч би в яку епоху, виготовляти «Проносне Трулюлюліса» чи «Брандретові пігулки».

Із завмиранням серця чекали ми на відповідь — але марно! Відповіді все не було. Єгиптянин спалахнув маківкою і похнюпив голову. Ніколи й нічий тріумф не був такий цілковитий, але ж ніхто й ніколи не зносив поразки так ганебно. Сказати правду, це було понад мої сили — бачити приниження бідолашного Невтуепохуса. Я взяв капелюха, стримано вклонився мумії і пішов геть.

Прийшовши додому, я виявив, що вже звернуло на п'яту годину ранку, й негайно вклався спати. Зараз десята година ранку. Я не спав від сьомої і весь цей час займався складанням цієї пам'ятної записки на благо моїй родині та всьому людству. Дружина моя — мегера. Та й взагалі, сказати правду, остогидло мені це життя і наш дев'ятнадцятий вік. Я переконаний, що все воно йде якимось не так. До того ж, мені дуже хочеться дізнатись, хто буде президентом у 2045 році. Тож я ось тільки поголюся й ковтну чашечку кави та й скочу до Трулюлюліса — хай-но забальзамує мене років на двісті.

¹ © Український переклад. О. М. Мокровольський, 1992.

² Очних білків (латин.).

³ Сесамоподібною кісткою великого пальця ноги (латин.).

⁴ Відвідного м'яза (латин.).

⁵ Гуртом (фр.).

⁶ Сорочку (фр.)

⁷ Посередниками (латин.).

⁸ Мудреців (фр.).

⁹ «Про лик, видимий на Місяці» (латин.).

¹⁰ За бажанням (латин.).

БЕРЕНІКА¹¹

Dicebant mihi sodales, si
sepulchrum amicae visitarem,
curas meas aliquantulum fore
levatas.¹²

Saadi

Нещастя багатолике. Підступність земного життя різноманітна. Вона сягає через широкий обрій, як райдуга, й відтінки її так само численні, як відтінки цієї арки, — і не менш виразні, хоча й так само приглушені. Сягає через широкий обрій, як веселка! Як це вийшло, що з краси я вивів образ бридоти? З обіцянки спокою — подобу скорботи? Але ж як у етиці зло є наслідком добра, так у житті з радості народжується туга. Навіть спомини про минулі радощі обертаються сьогодні тугою, а муки, які ми терпимо сьогодні, походять від тих радощів, які би *могли бути*.

Охрещено мене Егеєм; прізвища свого я не скажу. Одначе в усій країні нема замків стародавніших, ніж моя похмура, сіра спадкова резиденція. Наш рід називали поріддям мрійників, — і в багатьох разючих подробицях — у всьому характері родової оселі, у фресках парадної зали, в шпалерах спалень, в різьбленні на декотрих пілонах зброярні, але особливо у галереї старовинних картин, у оздобленні книгозбірні й, нарешті, у вельми незвичайному доборі книжок — ми знайдемо більш ніж достатнє потвердження цієї гадки.

Спогади з перших років дитинства пов'язані у мене саме з цією книгозбірнею та з томами в ній — хоча про них я більш не говоритиму. Там померла моя мати. Там народився я. Але сказати, ніби я доти не жив, — це будуть пусті слова. Ніби душа моя не жила доти. Ви не згодні? Не будемо сперечатися. Сам я переконаний, але не хочу переконувати нікого. Одначе існує спогад про якісь ефірні образи — про очі, одухотворені й промовисті; про звуки, мелодійні, але сумні, — спогад, що не дається забути; пам'ять — наче тінь невиразна, змінна, невизначена, нестала. І так само, як тіні, її не можна позбутися, поки існує сонячне світло моєї свідомості.

В тій кімнаті я народився. Ніби прокинувся з довгої ночі, яка здавалась — але не була — небуттям, і вмить опинився у справдешній країні чарів, у палаці уяви, у хащах монастирської мислі та ерудиції; тож не дивно, що я розглядав усе довкола себе зчудованими й жадібними очима, і дитинство моє протекло серед книжок, а юність розтратилася на мрії. Але справді дивно, що так минули роки і розквіт віку ще застав мене в батьківському домі, дивно, що самі джерела мого життя так застоялись, дивно, що мої повсякденні думки попливли ніби задом наперед. Справжній світ я сприймав, як видіння, й навпаки, маячні уявлення країни мрій стали для мене не те що канвою повсякденного життя, а напrawdę самим життям, єдино реальним.

Ми з Беренікою були двоюрідні й росли у покоях дому моїх батьків. Та росли ми не однаково: я був хоровитий, затоплений у похмурість, а вона — жвава; граційна, переповнена снагою; вона гасала по узгір'ях, а я гибів над книжками, як чернець; моє життя було зосереджене у власному серці, тілом і душею віддане вкрай напруженим і болючим роздумам; вона безтурботно пурхала по світу, й гадки не маючи про тіні на її шляху, про безмовний лет годин на їхніх крутих крилах... «Береніка! — я вигукую її ім'я. — Береніка!» — і з сірих руїн пам'яті на той поклик тиснеться тисячоголова юрба споминів. Її образ постає переді мною, як живий, ніби в ті юні дні, коли вона була легковажна й весела! Ох, яка пишна й химерна краса!

О, сильфіда серед чагарів Арнгейма! О, наяда серед його джерел! А далі — далі тільки таємниця й жах, та ще повість, якої не слід би оповідати. Недуга — фатальна недуга впала на її тіло, мов смерч; і саме тоді, коли я задивлявся на неї, над нею пролетів дух переміни, пройняв усю її свідомість, усі звички, її вдачу, а що найпідступніше й найжахливіше — ніби скаламутив саме її єство. Горе! Руйнівник надлетів і відлетів, а жертва — де ж вона? Я не впізнавав її! Я не впізнавав у ній Береніки!

Серед цілої низки недуг, спричинених тією першою, фатальною, що викликала таку жахливу зміну в душевному й фізичному стані моєї кузини, слід згадати як найтяжчу і найневідчепнішу своєю природою своєрідну епілепсію, напади якої часто закінчувалися станом трансу — трансу, дуже схожого на цілковиту непритомність. А виходила вона

з того стану здебільшого враз. Тим часом мій власний розлад — а мені сказано, що це слід називати саме розладом, — швидко тяжчав і врешті набув нової, дивовижної форми, схожої на мономанію, наростаючи щодня й щохвилини, і врешті набув наді мною якоїсь незбагненої влади. Ця мономанія, коли вже так її називати, полягала у хворобливій збудливості тих властивостей розуму, які в метафізичній науці іменуються *увагою*. Цілком можливо, що я висловлююсь не зовсім зрозуміло; та я справді боюся, що нема ніякого способу передати пересічному читачеві точне уявлення про ту нервову *інтенсивність інтересу*, з якою в моєму випадку сили мислення (щоб не вдаватися до сухих термінів) захоплювались і поринали у споглядання найбанальніших у світі речей.

Довгі необтяжливі години думати, прикипівши увагою до якогось нікчемного зауваження на берегах сторінки або в самому тексті книжки; або майже весь літній день розглядати химерну тінь, що скісно падає на шпалери чи підлогу; або цілу ніч самозаглиблено споглядати рівний, незмигний племінчик лампи чи жар у каміні; або цілі дні проводити в мріях про пахощі якоїсь квітки; або монотонно повторювати якесь звичайне слово, поки його звук завдяки частому повторенню перестане викликати у свідомості будь-яке конкретне уявлення; або втрачати будь-яке відчуття руху чи фізичного існування, довго й уперто віддаючись цілковитій нерухомості тіла, — отакі були тільки декотрі з найзвичайніших і найневинніших збочень, викликаних станом мого розуму, аж ніяк не унікальним, але безперечно протипоставленим будь-чому подібному до аналізу чи тлумачення.

Та не зрозумійте мене хибно. Несумірну, глибоку, хворобливу увагу, збуджувану речами нікчемними за своєю природою, не треба плутати з властивою всьому людству схильністю до нескінченних роздумів, особливо прощеною в людях із буйною уявою. То не був навіть, як можна припустити спершу, крайній ступінь, чи то загострення, такої схильності, але риса первісно, суттєво й очевидно відмінна від неї. В тому випадку мрійник чи то ентузіаст, зацікавившись якоюсь річчю, аж ніяк не нікчемною, непомірно губить саму річ у хащах висновків і припущень щодо неї, аж поки на завершення цих марень наяву, *часто сповнених насолоди*, цілком забуває, ніби губить з очей і забуває *incitamentum*, тобто першопричину своїх роздумів. А в моєму випадку

первісний предмет був неодмінно нікчемний, хоча завдяки моєму розладнаному внутрішньому зорові набував викривленої, нереальної ваги. Висновків було не густо, та й ті вперто верталися до первісної теми, як до центру. Роздуми *ніколи* не були втішними; а під кінець такого марення первісна причина зовсім не забувалась, а, навпаки, збуджувала той надприродно перебільшений інтерес, що становить найвиразнішу рису хворобливого розладу. Одне слово, в моєму випадку найбільше напружувались розумові сили, пов'язані, як я вже сказав, з увагою, тоді як у мрійника це буває з силами судження.

Ті книжки, котрі я читав тоді, коли й не прямо збуджували мій розлад, то все ж треба зауважити, своєю заснованою на уяві та непослідовності природою ніби відповідали характерним рисам самого розладу. Поміж інших я добре пам'ятаю трактат шляхетного італійця Целія Секунда Куріо «De Amplitudine Beati Regni Dei»¹³; великий твір святого Августина «Град Господній»; «De Came Christi»¹⁴ Тертуліана, в якій одна парадоксальна фраза — «Mortuus est Dei filius; credibile est quia ineptum est; et sepultus resurrexit; certum est quia impossibile est»¹⁵ — поглинала весь мій час протягом кількатижневих упертих і безплідних розмірковувань.

Таким чином видається, що, вибиваний з рівноваги тільки найбуденнішими речами, мій розум скидався на оту, згадану Птолемеєм Гефестіоном, океанську скелю, яка стійко опиралась нападам людської злоби і ще шаленішим ударах хвиль та вітрів, а тремтіла тільки від доторку квітки, званої асфоделем. І хоча для поверхової думки може уявлятися, що зміна в душевному стані Береніки, спричинена її прикрою недугою, мала б дати мені багато приводів для вправлення в отому напруженому й збоченому роздумуванні, природу якого мені досить важко було пояснити, однак так не сталося. В ті світлі періоди, коли моя недуга відступала, її нещастя справді завдавало мені болю, і, щиро беручи до серця цілковитий розпад її витонченого, лагідного життя, я, звичайно, часто й скрушно думав про ті дивні причини, що викликали таку несподівану перемену. Але ці роздуми походили не від моєї своєрідної недуги, вони були такі самі, в які за подібних обставин запала би переважна більшість людей. Цілком відповідно до свого власного характеру, моя манія знаходила поживу в менш важливих, але більш

разючих змінах, які сталися в *тілесній* подобі Береніки, в незвичайному й жахливому викривленні її зовнішніх рис.

У дні найяскравішого розквіту її незрівнянної вроди я не почував до неї анічогісінько схожого на кохання. В дивній аномальності мого життя почуття мої *ніколи* не походили з серця, *всі* мої пристрасті завжди були суто розумові. У півмороці світанку, в візерунчастих лісових тінях опівдні, в тиші моєї книгозбірні увечері вона пурхала перед моїми очима, і я бачив її не як живу, животрепетну Береніку, а як Береніку зі сну; не як істоту земну, створену з земного пороху, а як абстракцію такої істоти; не як предмет захоплення, а як об'єкт аналізу; не як предмет любові, а як тему для вкрай складних, хоча й побіжних розважань. А тепер — тепер я здригався в її присутності, бліднув при її наближенні, і все ж, гірко оплакуючи її *тілесний* занепад, я пригадував, що вона давно кохає мене. І однієї нещасливої хвилини я заговорив з нею про одруження.

День нашого весілля помалу наближався, і якось одного зимового дня — одного з тих невчасно теплих, тихих і туманних днів, що їх названо колискою Альціони¹⁶, я сидів (як мені здавалося, сам) у внутрішньому кабінеті книгозбірні. Але, підвівши очі, я побачив, що переді мною стоїть Береніка.

Чи то була моя власна збуджена уява, чи вплив туманної погоди, чи непевний присмерк у кімнаті, чи, може, сірі шати, що сповивали її постать, зробили її обриси такими тремтячими й невиразними? Не знаю. Вона не промовила й слова; а я — я б нізащо в світі не спромігся й на звук. Усього мене пронизав крижаний холод; мене пригнітило почуття нестерпної тривоги; душу мою заповнила жеруца цікавості. Відкинувшись на спинку крісла, я сидів якусь хвилинку не дихаючи й не рухаючись, прикипівши очима до неї. Леле! Вона схудла до краю, і в жодній лінії обрису не проглядало й знаку давньої постаті Береніки. Мій запалений погляд урешті впав на її обличчя.

Чоло було високе, дуже бліде, дивно спокійне; кучері, колись лиснючі, трохи прикривали його й затінювали запалі скроні безліччю дрібненьких завиточків, тепер ясно-жовтих; їхнє фантастичне плетиво дивно контрастувало з меланхолією, що панувала на обличчі. Очі безживні, без блиску, неначе без зіниць, і я мимоволі втік від їхнього осклілого погляду, перевівши свій на тонкі, зів'ялі губи. Вони

розтулились; і в дивно значущій усмішці зуби цієї нової Береніки повільно відкрилися моїм очам. Ох, якби з ласки Божої я ніколи не побачив їх — або, побачивши, ту ж мить помер!

Стук дверей вернув мене до тями, і, звівши очі, я побачив, що моя кузина вийшла з кімнати. Та шкода: з мого мозку не вийшла — і не далася вигнати — моторошна біла *примара* її зубів. Жодної цяточки на їхній білості, жодної вади на емалі, жодної щербинки на краях — ось те, що встигло викарбуватися в моїй пам'яті за коротку мить тієї усмішки. *Тепер* я бачив їх іще певніше, ніж *тоді*. Зуби! Зуби! Вони тепер були тут; і там, і повсюди, виразно видні, виразно відчутні, весь час переді мною: довгі, вузькі, надзвичайно білі, між скривленими в усмішці блідими губами, як і в ту мить, коли вони вперше так жахливо постали переді мною. Далі моя мономанія розбуялась на повну силу, і я марно боровся проти її дивного, невідпорного впливу. Серед усіх незліченних предметів довколишнього світу я міг думати тільки про зуби. Мене тягло до них несамолюбне жадання. Всі інші справи, всі розмаїті інтереси поглинула єдина думка про них. Вони — тільки вони видніли перед моїм душевним зором, і вони в своїй унікальній індивідуальності стали суттю мого душевного життя. Я виставляв їх на всяке світло. Я повертав їх на всі боки. Я розглядав усі їхні риси. Я міркував про їхні особливості. Я замислювався про їхню будову. Я скнів думкою на тих змінах, що сталися в них. Я здригався, надаючи їм в уяві якоїсь розумної й чутливої сили, а також здатності щось виражати навіть без допомоги губів. Слушно сказано колись про мадемуазель Саль: «Que tous ses pas etaient des sentiments»¹⁷, — а щодо Береніки я багато серйозніше вірив, ніби que tous ses dents etaient des idees! Des idees!¹⁸ О, в цьому була безглузда думка, що вбивала мене. Des idees! Ось чому я жадав їх так шалено! Я почував, що тільки володіння ними відновить мій спокій, поверне мені розум.

І ось на мене зійшов вечір — потім нічна темрява прийшла й відійшла, і знову настав день, і ось уже морок другої ночі густішав круг мене, а я все сидів нерухомо й самотньо в тій кімнаті, сидів заглиблений у роздуми, і *примара* зубів виявляла свою жахливу владу, бо в огидній живій виразності плавала переді мною в повітрі кімнати,

чи то було там видно, чи темно. Врешті в мої сновиддя ввірвався якийсь крик, ніби крик жаху та відчаю; а трохи згодом загомоніли стурбовані голоси, змішані з тихими стогонами скорботи чи болю. Я підвівся з крісла, розчинив навстіж двері книгозбірні й побачив, що в передпокої стоїть молода служниця, вся в сльозах; вона сказала мені, що Береніки... вже нема! Рано-вранці з нею стався напад епілепсії, а тепер, на схилі дня, для неї вже був готовий могильний склеп, і все було приготоване для похорону.

Я вернувся до тями й побачив, що сиджу в книгозбірні — і знову сам. Мені здавалось, ніби я щойно прокинувся з плутаного тривожного сну. Я знав, що тепер саме північ, і добре усвідомлював, що по заході сонця Береніку поховали. Але що діялось після того, я не мав уявлення, принаймні виразного. Був тільки темний спогад, повний страху — ще страшнішого через невиразність, жаху — ще жахливішого через свою двозначність. То була страшна сторінка в книзі мого життя, вся списана туманними, огидними, нерозбірливими споминами. Я силкувався розшифрувати їх, але марно; і час від часу, мов дух відлетілого звуку, в моїх вухах неначе лунав пронизливий жіночий скрик. Я щось зробив — що ж? Я спитав себе про це вголос, і відлуння від стін кімнати відповіло шепотом: «Що ж?»

На столі поряд мене горіла лампа, а коло неї стояла невеличка скринька. В ній не було нічого незвичайного, і я часто бачив її раніше, бо вона належала нашому домашньому лікареві; але як опинилась вона *тут*, на моєму столі, і чому я здригнувся, побачивши її? Цього ніяк не можна було пояснити, і мої очі врешті опустились на сторінки розгорненої книжки, на підкреслену в ній фразу. То були незвичайні, але прості слова поета Сааді: «Dicebant mini sodales, si sepulchrum amicae visitarem, curas meas aliquantulum fore levatas». Чому ж, коли я перебіг їх, на голові у мене волосся стало сторч, а кров у жилах захолола?

У двері хтось легенько постукав — і, блідий, наче мешканець могили, навшпиньки ввійшов служник. В очах його був нестямний жах, і він звернувся до мене тремтячим, хрипким, дуже тихим голосом. Що він сказав? Я почув якісь уривки фраз. Він говорив про нестямний крик, що роздер нічну тишу... про те, як зібралася челядь і рушила

туди, звідки долетів крик; а потім пронизливо виразним шепотом він розповів про осквернення могили... про спотворене тіло з розповитим саваном... але ще тремтяче... з іще не завмерлим віддихом... *ще живе!..*

Він показав рукою на мій одяг — він був брудний, заляпаний кров'ю. Я мовчав, і він лагідно взяв мене за руку: на ній були відбитки людських зубів. Він звернув мою увагу на якусь річ, приставлену до стіни. Я якусь хвилину дивився на неї: то був заступ. Я скрикнув, кинувся до столу й ухопив скриньку, що стояла на ньому. Але не зміг відчинити її; руки мої тремтіли, скринька вислизнула в мене з рук, важко впала додолу й розбилась; а з неї, торохтячи по підлозі, висипались якісь зуболікарські інструменти, перемішані з тридцятьма двома невеличкими предметами ніби зі слонової кістки, що розприснулися на всі боки.

¹¹ © Український переклад. Ю. Я. Лісняк, 1992.

¹² Казали мені товариші, що той, хто провідує могили друзів, трохи полегшує свій клопіт (*латин.*).

¹³ «Про широчінь блаженного царства Божого» (*латин.*).

¹⁴ «Про плоть Христову» (*латин.*)

¹⁵ «Помер син Божий; це вірогідне, бо неможливе; і воскрес із могили; це безперечне, бо неможливе» (*латин.*).

¹⁶ Бо, оскільки Юпітер двічі за зиму дає по сім днів тепла, люди назвали ці спокійні й лагідні дні «колискою Альціони» (*Сімонід*). (*Прим. автора*).

¹⁷ Що всі її кроки мали в собі щось від почуття (*фр.*).

¹⁸ Всі її зуби мали в собі щось від думки. Від думки! (*фр.*)

ВИКРАДЕНИЙ ЛИСТ¹⁹

Nil sapientiae odiosius
acumine nimio²⁰.

Сенека

Одного темного й вітряного вечора восени 18** року я сидів у товаристві свого приятеля С. Огюста Дюпена, в його невеличкій бібліотеці, чи, краще би сказати, покої для книжок, — у Сен-Жерменському передмісті Парижа, вулиця Дюно, № 33, четвертий поверх, — і втішався подвійною насолодою: роздумами та пінковою люлькою.

Добру годину в кімнаті панувала глибока мовчанка, коли кожен з нас, як видалося би сторонньому спостерігачеві, цілковито поринув у споглядання химерних закруток диму, що наповнював приміщення. Щодо мене, однак, то я розважав про дві події, які ми обговорювали на початку вечора, а саме: пригоду на вулиці Морг і таємниче вбивство Марі Роже. Отож мене трохи вразив такий збіг обставин, коли двері до бібліотеки раптом відчинилися і увійшов наш давній знайомий, добродій Г++, префект паризької поліції.

Привітали ми його від щирого серця, бо він, хоч і не викликав великої пошани, усе-таки був чоловік цікавий, а крім того, не бачилися ми з ним уже кілька років. Ми сиділи поночі, і Дюпен підвівся було засвітити лампу, але присів знову, коли Г++ сказав, що прийшов порадитися з нами, вірніше, з моїм приятелем, в одній офіційній справі, яка завдала чимало клопоту.

— Якщо над нею треба буде подумати, — мовив Дюпен, так і не засвітивши лампи, — то темрява лише допоможе нам.

— Це ще одне ваше дивацтво, — зауважив префект; він мав звичку називати дивацьким усе, чого не міг зрозуміти, тому й жив серед тьмяної всіляких «дивацтв».

— Авжеж, — погодився Дюпен, запропонувавши префектові люльку й підсунувши до нього зручне крісло.

— Ну, то яке ж тепер ускладнення? — запитав я. — Маю надію, цього разу не йдеться про вбивство?

— О, ні, зовсім ні. Власне кажучи, справа таки дуже проста, і я не маю сумніву, що кінець кінцем ми й самі її залагодимо. Але я подумав,

що Дюпенові цікаво було би довідатися про деталі, бо вони вкрай дивацькі.

— Справа проста, а деталі дивацькі? — спитав Дюпен.

— Отож-бо й є, хоч і не тільки це. Власне кажучи, через те й чудна справа, що вона така проста, а збиває з пантелику.

— Можливо, саме ця простота й ошелешує? — докинув мій приятель.

— Та що ви дурниці правите! — відказав префект, голосно засміявшись.

— Можливо, таємниця надто вже прозора? — додав ще Дюпен.

— О Господи, ну й скажете ж ви!

— І занадто очевидна?

— Ха-ха-ха! Ха-ха-ха! Хо-хо-хо! — зареготав гість, беручись за живіт. — Ох, Дюпене, я просто лусну зі сміху!

— Але в чому ж усе-таки суть справи? — запитав я.

— Гаразд, я вам розповім, — відказав префект і, задумливо пустивши хмарку диму, зручніше вмовстився у кріслі. — Я розповім вам у кількох словах, але спершу мушу попередити: це справа страшенно секретна і я, безперечно, втрачу посаду, якщо стане відомо, що я з кимось поділився цією таємницею.

— То розкажуйте, — промовив я.

— Або й ні, — докинув своєї Дюпен.

— Отже, так: я особисто дістав свідчення з дуже високих кіл, що з королівських покоїв викрадено документ надзвичайної ваги. Особа викрадача відома, — це поза всяким сумнівом, бо бачили, як він узяв його. Так само відомо, що документ досі в руках викрадача.

— Звідки це відомо? — запитав Дюпен.

— Це впливає з характеру документа, — відповів префект, — а також із того факту, що не постали ніякі наслідки, які неминуче мали б постати в разі, якби документ вийшов із рук крадія, тобто якби крадій використав його для того, для чого цей документ йому, власне, й потрібен.

— Поясніть докладніше, — попросив я.

— Ну, якщо так, то я скажу, що викрадач завдяки цьому документові набирає певного впливу в певній ділянці, яка для нього має особливе значення, — префект полюблив дипломатичний стиль мовлення.

— Я все-таки не зовсім розумію, — зауважив Дюпен.

— Ні? Ну, гаразд. Передача цього документа третій особі, якої я не називатиму, завдасть шкоди честі однієї особи дуже високого рангу. І цей факт робить її залежною від викрадача документа, котрий таким чином має змогу піддавати небезпеці честь і спокій тієї самої високої особи.

— Але ж ця залежність, — утрутився я, — випливає з того, що злодієві відомо, що потерпіла особа знає його особу. Хто ж у такому разі наважився б...

— Злодій, — урвав мене префект, — це міністр Д++. Він такий, що на всяке наважиться, і на гідне, й на негідне. Спосіб викрадення був не менш хитрий, ніж сміливий. Вищезгаданий документ — лист, якщо вже казати відверто, — потерпіла особа одержала, перебуваючи на самоті в королівському будуарі. У ту хвилину, коли вона його читала, до покою раптом увійшла інша висока особа — саме та, від якої листа будь-що треба було приховати. Марно спробувавши в поспіху вкинути листа до шухляди, потерпіла особа мусила покласти його на видноті, просто на столі. Лист лежав, одначе, догори адресою, тим-то його зміст і не міг привернути сторонньої уваги. Цю мить увіходить міністр Д++. Гострі його очі відразу нагледіли листа; він упізнав почерк на адресі, завважив збентеження особи, до якої його адресовано, і вгадав її таємницю. Переговоривши у справах, — як звичайно, коротко, — міністр дістає з кишені листа, ззовні подібного до того, що на столі, розгортає його, вдає, ніби читає, а тоді кладе поруч із першим листом. Далі знову веде розмову про державні справи, і так хвилин з п'ятнадцять. Нарешті він виходить, забравши зі столу чужого листа. Власниця листа бачила все це, але, звичайно, не могла зупинити крадія в присутності третьої особи, що стояла поряд. Таким чином, міністр залишив на столі свого листа, зовсім не важливого змістом, а сам ви-йшов.

— Оце ж і маєте всі умови, — обернувся Дюпен до мене, — потрібні для цілковитої залежності: крадієві відомо, що потерпіла особа знає його особу.

— Справді, — підтвердив префект. — І ось уже кілька місяців, як крадій використовує цю владу для своїх політичних цілей, що стає дедалі небезпечнішим. Потерпіла особа день у день усе більш

переконується, що листа треба повернути назад. Але цього, звичайно, не можна зробити відкрито. Доведена кінець кінцем до розпачу, вона доручила всю справу мені.

— Більш тямущого агента, — зауважив Дюпен, випустивши цілу хмару диму, — гадаю, не можна ні знайти, ані навіть уявити.

— Ви лестите мені, — відповів префект. — Хоча, очевидно, й така думка має право на існування.

— Ясно, що лист досі ще в міністра, як ви й самі це сказали, — озвався я. — Адже владу дає саме те, що листа мають у руках, а не те, що його використовують: тільки-но листа буде вжито, міністрова влада скінчиться.

— Маєте рацію, — погодився префект. — З цього виходячи, я й почав діяти. Передусім мені треба було обшукати будинок міністра. І тут найголовніше ускладнення полягало в тому, щоб це зробити без його відома. Окрім того, мене попередили про небезпеку, яка може постати, коли він довідається про наші наміри.

— Але, — сказав я, — вам не первина проводити такі обстеження. Паризька поліція таки добре на них напрактикувалася.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

BOOK2GO
ЕЛЕКТРОННІ КНИГИ

КУПИТИ